
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

BAJCSY-ZSILINSZKY-KOSZTOLÁNYI-MANN

A német kultúra a Nyugatban a 20-as években

B O R I I M R E

Abból az elgondolásból indulok ki, hogy egy nép szellemiségének megnyilatkozásai legegyszerűbb módon a folyóiratok szélesre tárt kapuin át érkeznek egy másik nép szellemi életébe, kerülnek annak szellemi vérkeringésébe. Amikor tehát azt akarjuk vizsgálni, hogy az 1920-as években a német kultúrának milyen képét látjuk az 1996-os esztendő távlatából, kézenfekvő, hogy a kérdéses esztendő jelentős folyóiratait, elsősorban a *Nyugatot* és *A Mát* nyitjuk fel, s időzünk most a *Nyugat* évfolyamainál. Magyar irodalmat mondok, és nem Közép-Európát emlegetek, és teszem ezt azért is, mert a magunk horizontján túl a Közép-Európát is áttekintő szemlélődéshez sem időnk, sem erőnk. Meg azután az 1920-as évek kritikus időszakot is jelentenek azokban az irodalmakban, amelyeket közelebbről megismerhettünk. Ha az első világháborúnak voltak teherétélei a háborút követő évtizedben, akkor ezek a teherétélek a hadviselő országok háborúzó mivoltából is következtek. Gondolom, a magyar irodalom reakcióját a vereség ténye befolyásolta, a szerb irodalomét (ezt vélem ismerni) a győzelemé. Vesztes és győztes főleg a francia szellem felé fordult, a némettel már kisebb mértékben kommunikált. A német expresszionizmusra kellene gyanakodnunk a szellemi jelenlétet biztosító tényezők között, de 1920 után *A Ma* közleményeiből ítélve már nem ereje teljében jelent meg a magyar olvasók szeme előtt. Nincsenek azonban biztos fogódzóink, amikor a német szellem jelenlétének mibenlétét akarjuk vizsgálni, ezért tetszőlegesnek kell tartanunk azt a megfigyelésünket is, hogy a magyar kultúra az 1920-as években inkább mondható franciásnak, angolosnak, akár még olaszosnak is, de legkevésbé németesnek lehet tartani. Ha a *Nyugat* 1920-as évekbeli számaint nézzük, s mellettük *A Ma* fél évtizedét – ezt kell mondanunk. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a magyar irodalom az 1920-as években megvolt a német kultúrával való találkozások és érintkezések nélkül. S hogy nem volt meg, az alább következő megfigyeléseink is bizonyítani szeretnék.

1.

Kezdjük talán a legkényesebb kérdéssel. A *Nyugat* 1920-as évfolyamában találjuk a Bajcsy-Zsilinszky Endre első könyvével kapcsolatos polémiát, amely mostani érdeklődésünk körébe illő jelenség. Nem jelentős írás a Zsadányi Henriké, de már benne megtaláljuk a német kultúra, a német gondolkodás negatív képét is. Tegyük hozzá nyomban, ezek a jelzetek a következő években csak szaporodnak, hogy azután Hitler uralomra jutásával totalizálódjanak. Maga a „nemzeti újjászületés” igéje is a német örökség része, de a magyar közélet frázisai között is ott van, láthatók, mint Zsadányi Henrik írja, a falragaszokon éppen úgy, mint a nemzetgyűlési tudósításokban. Zsadányi kimutatja, hogy Zsilinszky Endre világnézete „magyar világnézet”, amelyet „erkölcsi és hatalmi irányba” szándékozik fejleszteni, legalább is a *Nemzeti újjászületés és a sajtó* című „kis munkácskája” szerint, amelyet a *Nyugatban* recenzoált. Zsilinszky nézeteinek forrását a német politikai gondolkodásban fedezte fel: „Zsilinszky Endre ideálja Németország, vagy talán inkább Poroszország, persze nem a mai, hanem a háború előtti. A német militarizmusért, rendért, fegyelemért és kötelességtudásért rajong. Militarizálni szeretné a lelkeket, a militarizmus véredényeit szeretné a nemzet húsába beágyazni.” Úgy tudja, hogy a porosz militarizmus szótárának legelkopottabb szavait használja. Hatalmi gondolatot hirdet 1920-ban – mondja Zsadányi. Nincs helye pacifizmusnak, a hatalmi elvnek kell uralkodni, és ami a legfeltűnőbb talán az, hogy Zsilinszky Endre elutasítja a nyugati kultúrát, a franciát a zsidóval egyenlíti ki, az amerikai kapitalizmust pedig egyértelműen elveti. Zsilinszky Endre fajvédő is itt: a zsidóság szerepét a minimálisra akarja csökkenteni, és a zsidó sajtót a magyarság erkölcsi züllése fő okozójának tartja. Az nagyra növelte a magyarság hibáit és bűneit, de kíméletlenül elnyomta erőnyeit. „Azt könnyen megállapíthatja minden normális ítéletű ember, hogy a magyar sajtónak döntő része van a magyar nép erkölcsi lezüllesztésében, nemzeti elerjedésében, a magyar állam szétdarabolásában és hatalmi letörésében.” Következik tehát, hogy úgy léphet Magyarország Németország nyomába, ha a sajtóban megszünteti a zsidóság befolyását. Cenzust is kész bevezetni: csak öt százalék, és nem több lehet zsidó a sajtóban! És ha ez meglesz, „Magyarország ismét büszkén emelkedhet ki Európa népei közül, erkölcsben, fegyelemben, tisztaságban és jólétben fog élni”.

Zsadányi Henrik leírásának terjedelmesebb felében vitába száll a kétségtelesenül kiabálóan ellenforradalmi, a fehérterror ideológiájához kapcsolódó nézetekkel. Nem mélyenszántóan, de a zsurnalizmus adta polemikus lehetőségek igénybevételével, és perel mind Zsilinszky Endre zsidófelfogásával, mind az egészséges magyar népet dicsérő szavaival – minden alkalmat kihasználva futtatta meg a kínáló német párhuzamokat, azt, hogy Németországban is

ott van a zsidó sajtó, ott is kapitalizmus van, de az egészséges kapitalizmus a Rotschildok jelentős otltéle ellenére. S leszögezi: „A mi gazdaságunk és erkölcsünk képét nagyjából szintén országunk földrajzi fekvése, földünk minemősége és politikai kapcsolataink szabják meg – persze az embereken keresztül, vagy ha jobban tetszik, az emberek »akarátán« keresztül.”

Zsilinszky Endre brosúrája felett azonban a *Nyugat* nem tért napirendre, mert 1920 őszén Móricz Zsigmond írásával még egyszer visszatért a Zsilinszky Endre témájára, főképpen hogy magáról Móriczról is szó van Zsilinszkyknél: „Ha Zsilinszky Endre oly kitűnő és bátor, sőt vakmerő jellemzését meri adni az én munkásságomnak, és pedig olyan elismerő értékeléssel: akkor hogy lehet, hogy nem találja meg azt a morális és belső parancsot, a kategorikus imperatívusz, amely ugyanezt az embert előre vitte?”

Móricz is szinte pontokba foglalja Bajcsy-Zsilinszky Endre nézeteit. Említi, hogy „túlságosan, sőt csodálatosan katona”, és az „ő mai kultúrállapotával alig is illik össze ez a militáris világnézet”, holott „nem az a jövő katonája, aki öl, hanem aki ölel”. Túlzás Móricz szerint, ahogyan a zsidókérdést Zsilinszky Endre beállította, és „bűnbak-politikát” folytat. Hogy mindennek ellenére Móricz nagyobb megértéssel és szeretettel beszél Zsilinszky könyvéről, azt a szerzője iránti leplezetlen rokonszenvével magyarázzuk. Zsilinszky az ő embere, „abba a típusba tartozik, amelynek kitermelése lett volna az ő politikai álma”. Természetesen neki is van német párhuzama: „Tisza Istvántól hallottam egyszer egy vacsorán a következőket: »Ha Németországban egy földbirtokos megtelepszik, az rögtön megszervezi a falut, szövetkezetet csinál, ír, levelez, gazdasági ügynöke a falunak . . . Ahol pedig itthon egy magyar földbirtokos megtelepszik, ott felhangzik a cigánymuzsika . . .«”

A Bajcsy-Zsilinszky Endre pályájával foglalkozó irodalom egyértelműen jelzi, hogy a politikai pályán mozgó „katonás” férfi Szegeden Gömbös Gyula csoportjának volt a tagja, azé, amelynek fő jellemzője a türelmetlen nacionalizmus és a hars antiszemizmus. Vagy részletesebben Vigh Károly szavaival: „Nacionalizmus és agrárreform, militarizmus, a kapitalizmus »kinövéseinek« letörése, oktatásügyi reform, a »zsidókérdés megoldása« és a szabad királyválasztás – ezek voltak a későbbi, fajvédőnek nevezett csoport jelszavai és politikai programpontjai” (*Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Budapest, 1984). A Zsadányi Henrik és Móricz Zsigmond ismertette Bajcsy-Zsilinszky-brosúra nyilván még szegedi provenienciájú. Életrajzából pedig azt is tudjuk, hogy 1920 tavaszán Németországba utazott, és ott fél éven át tanulmányozta többek között Noske nézeteit, és „lelkes hívévé” vált a nemzeti érdekű szociáldemokráciának. Érvényes volt az 1920-as évekre is, amit Thomas Mann az 1930-as években mondott, nevezetesen, hogy „Önöknl is, miként nálunk, szemben áll egymással egyelőre mereven és csak reményében a kiengesztelődésnek a két réteg; egyik az általános európai-humanista, a másik a nép-nem-

zeti elemek csoportja”. Bajcsy-Zsilinszky akkoriban kétségtelenül a „nép-nemzetiek” csoportjába tartozónak tudta magát.

A német szellemi világképnek ezek a Bajcsy-Zsilinszky Endre gondolkodásában is beszüremkedő vonásaira továbbra is figyel a *Nyugat*. Ignotus 1927-ben Hindenburgról elmélkedik, és azt állapítja meg, hogy éppen Hindenburg elnöksége idején került mind a nacionalizmus, mind az antidemokrácia az uralmi rendszer középpontjába, azzal a meghagyással, hogy Ignotus szerint Hindenburg kifejezője, nem pedig okozója mindannak, amin a német nép az 1920-as években keresztülment, s – tegyük hozzá – amin majd az 1930-as években keresztülmegy. Paradoxon ebben a gondolkodásban, hogy 1928-ban a Julien Benda nevezetes könyvét ismertető M. Pogány Béla azt mondja, hogy aki a németeket vádolja az „anyag uralmának” kezdeményezéséért, az „maga is beleeseik a francia nacionalisták legelembb elfogultságába”. Természetesen az anyagot „uralomra segítők” nevét is tudta mindenki akkor: Marx Károly és Engels Frigyes volt a két „vádlott”.

2.

A nemzeti újjászületés és a sajtó megjelenésének évében publikálta Kosztolányi Dezső *Tanulmány egy-versről* című esszéjét, amely méltó nyitánya az I. világháború utáni magyar Goethe-recepciónak, hogy nyomban utána Babits Mihály lépjen fel Goethe *Napló* című versének fordításával és kiadásával 1921-ben, majd 1925-ben már Kozma Andor Faust-fordítása foglalkoztatta az irodalmi közéletet Magyarországon, 1928-ban pedig Ignotus támaszt kis vihart a *Goethe és Börne* című írásával – kissé már a közelgő 1932-es Goethe-évfordulóra való készülődés ígéretében is.

Kosztolányi Dezső Goethe-értelmezésének nagy irodalma van, s kérdés, lehet-e valamit is hozzátenni ahhoz a heves és kétfrontos vitához, amely 1920-ban lezajlott, majd tovább élt elsősorban a Kosztolányi- és a Tóth Árpád-irodalomban. Kétfrontos vitát mondtunk, mert volt egy politikai pergőtűz is a Goethe-verset lefordítani kezdeményező Kosztolányi ellen, és egy párbaj a fordítás kérdésében Kosztolányi és Tóth Árpád között, fordításaik közreadásával a többiek, Dóczy Jenő, Gellért Oszkár, Móricz Zsigmond, azután Kardos István, Kabos Ede és Pásztor Árpád segítségével. A Goethe-kérdés felvetésével a német szellemiség látszott aktivizálódni. Még akkor is, ha szem előtt tartjuk, hogy egy politikaivá is átminősülő kérdés kapcsán apolitikusságot is emleget például Kardos László a Tóth Árpádról frott monográfiájában. Kosztolányi Dezsőné nyomán rajzolódik ki Kosztolányi Goethe-élményének „harmadik utas” karaktere. Kosztolányiné írta: „Goethével foglalkozik most sokat. Bölcsességet tanul belőle, csendesen dolgozni akkor is, amikor a vihar csapkod. Tanulmányt ír az Über allen Gipfeln verstanáról.

Ugyanaz ez az ő számára, mint amikor Goethe a csontokról írt az ostromlott városban.” Ezt fejleszti Kardos László: „Kosztolányi, aki a proletárdiktatúra bukása után a klerikális *Új Nemzedék* munkatársa lett s ott a szatirikus Pardon-rovatot szerkesztette, politikai jellegű támadások tüzebe került. A támadásokat nehezen állotta, s igyekezett valaminő apolitikus írói teljesítménnyel semlegesíteni a baloldali felháborodást, s talán a jobboldali elégedetlenséget is, amely kevesellte Kosztolányi részvételét az ellenforradalmi sajtóhadjáratban. Így fordult Goethehez.”

Nem véletlen tehát a Goethehez való fordulása Kosztolányinak: olyan bástya a kiszemelt Goethe-dal, amely egyszerre szolgálta a védekezést és a támadást, azonkívül Kosztolányi mintegy a remekmű védnöksége alá helyezte magát 1920 tavaszán. Nem az a gesztusa, mint a Lenaut fordító Tóth Árpádé nagyjából ugyanabban az időszakban a *Záróhang az Albingensekhez* tolmácsolásával. Tanulságos lenne számba venni, mit írt Kosztolányi azokban a hetekben, amikor a Goethe-vers fordításán és kísérő tanulmányán dolgozott. Kitűnhetne például, hogy éppen ez a fordítás volt legszubjektívebb megnyilatkozása, annak a vágnak a kapaszkodója, amellyel a hétköznapi fölé dobhatta magát. Jogos ez a feltételezés, ha a *Tanulmány egy versről* című írása keltette vitákat lezáró *Még egy szó a versbírálatról* című szövegének következő passzusára figyelünk. Visszahatás volt a tanulmánya és a fordítása, így érezték többen is. Maga írta: „visszahatásnak érezték a napilapjainkban elburjánzott hangulatkritikákkal szemben, melyek vagy baráti élmélyések vagy pártos gyűlölködések, de meg-egyeznek egymással abban, hogy semmi kézzelfoghatót se adnak az olvasónak”. Sokcélúságát is hangsúlyozza Kosztolányi, de mintha magáról a versről és szerzőjéről, Goethéről, megfeledkezni látszott volna, ha nem találnánk a következő kitétel is: „Az ilyen remekművek igazi nagysága éppen abban van, hogy mindnyájunkban a saját érzéseinket keltik fel, szinte személyesen fordulnak hozzánk.” Mi volt tehát a gyakorlati haszna azon túl, hogy íróasztalhoz ültetett költőket és kezükbe adta Goethe versét? A magyar műfordítás elvi és gyakorlati kérdéseinek tisztázását segítette elő, és megfogalmazni ösztönzött olyan gondolatokat, amelyek a műfordítás modern kánonjába beépültek, noha Kiss Ferenc azt állapította meg, hogy Kosztolányi az „Über allen Gipfeln fordításáról kezdeményezett vitában alulmaradt”. De alulmaradt-e valójában? Mert nem pusztán a vers lefordításáról volt szó, hanem magyarázatáról is, és Kosztolányi éppen egy Goethe-vers boncolásával mutatott példát a műelemzés egy lehetséges módjára. S bár a műfordítással foglalkozó Szabó Ede azt állította, hogy a Goethe-vers egyetlen fordítása sem hozott máig sem „kielégítő megoldást”, de Kosztolányi „remek formai-zenei elemzése” (esetleges gyengeségei ellenére is) példamutató, abban mindenképpen, hogy a vers egységének a gondolatát tette kiindulási pontjává, s nem játszotta ki a formát a tartalom, a tartalmat a forma ellenében, főképpen pedig példázta, a „kifejezés édes gyötrelmével” kell a „goethei vers végtelensége fölé” hajolni, illetve a

„formából a lélekre rámutatni”, ahogyan a *Tanulmány egy versről* zárószóiraiban mondja. Tegyük mindehhez még azt, hogy a Kosztolányi felvetette kérdés valóban időszerű volt. A *Nyugat* kérdéses februári számában Kosztolányi tanulmánya után Babits műfordításról szóló tanulmánya következett, s az az alábbi mondattal indult: „Lehet-e valamely költeményt minden tökéletességével egyetemben átültetni egy másik nyelvre, hogy teljesen az eredeti hatását érijük el? Hiszen a versnek, a kötött formájú beszédnek sokkal kényesebb, sokkal kitapinthatóbb a hatást keltő mechanizmusa, mint a prózáé.”

Említenünk kell, hogy a Kosztolányival vitázók rendre Goethe verséről is nyilatkoztak, és ezek a nyilatkozatok a Goethe-recepció nem lebecsülhető, megkerülhető adalékai. Ha Kosztolányi azt sugallta Tóth Árpád olvasata szerint, hogy itt a „pantheista Goethe pogány muzsikája szólal meg . . . ujjongó zene, vad menádtánc”, akkor a vele perbe szálló szerint Goethe verse „könnyes szelídségű, a szentimentalitásig lágy hangú pár sor . . . amelyek végén – a nyugalom és béke és elhallgatás képei felsorakoztatása után – egy fáradt vándor a maga elpihenésének vigasztaló reményét sóhajtja az esti csöndbe”. És a fiatal Goethe sóhaja ez a vers még – mondja –, van benne a wertheri hangulatokból is, és az agg Goethe megkönnyezte, amikor szembetalálta magát ifjúkori világfájdalmával! Gellért Oszkár egy időben Tóth Árpáddal gyönyörködik Goethe versének szépségében, míg Móricz Zsigmond a maga fordítását jelképesen „nem a hegycsúcs alatt álló faház deszkájára, hanem a Goethe margójára” írja. Pásztor Árpád a „lefordíthatatlan szépségű Goethe-verset” elemzi, és a „vers mindent kiegyenlítő nirvánaszerű nyugalmú záró decrescendójáról” beszél. Kardos Istvánnak Schubert zenéje a támasza, és az énekelhetőség kritériumát viszi a vitába, Kabos Ede pedig lakonikusan szögezi le: „Goethe nyolc sora: muzsika és közvetlenség.”

Goethe az 1920-as években is mindvégig foglalkoztatja a magyar elméket, s érdekes, hogy indulatokat támaszt a vele való foglalkozás. Az újabb polémia 1928 nyarán lobbant fel, amikor Ignotus a vitasztító a *Goethe és Börne* című „figyelőjében”. Az apropót Turóczi-Trostler József szolgáltatta a régi német irodalom magyar vonatkozásairól írott tanulmányával, amelyben Börne Goethe-ellenességét emlegeti, és Petőfit idézi. Ignotus Börne és Turóczi-Trostler József ellenében kelt Goethe védelmére, és Goethe-ismeretekből vizsgálva leszögezi: Börne tudatlan volt és dilettáns, aki nem jutott túl a XVIII. század „naiv világboldogításán”, mert „nem vette észre, bár az orra előtt alakult, a gazdasági, tudományos és technikai új világot”, Goethe pedig „minden különcködése, ódisága és statikus spinozizmusa mellett dinamikusabb, evolúcionista, mindent összevetve modernebb volt a XIX. századbeli Börnénél. Ez, egyebek között, a különbség a genie és a talentum között”. Egy forradalmak utáni évtizedben természetesen kívánatosabb a „hüvös” Goethe, mint a „heves” Börne. Kosztolányi Dezső után most Ignotus nyilatkozik, s teszi így: „Ma már hüvösebben gondolkozunk a forradalmakról, többet is csalódtunk bennük,

mint Börne, de azért ránk is furcsán hat, hogy az egész nagy francia forradalmi felfordulás Goethét inspirálta ugyan, de nem többre, mint két igen alacsonyrendű, intrika vígjátékokskára.” Felidézi Ignotus Eckermann elbeszélését az 1830-as Goethéről, akit nem a párizsi júliusi események foglalkoztatnak, hanem a francia Akadémiában dúló vita az állatfajok eredetéről. Mintha Kosztolányit védené a Gábor Andorék támadásai ellen, amikor így írt: „Goethe, mindent összevéve, humánus szempontból is, hasznosabb, mint a tendencia s a szertelenség.” Ignotus egy hónap múlva visszatér a Goethe-témához a *Nyugat* Színházi figyelő című rovatában *Ad vocem Goethe* címmel egy Faust-előadás ürügyén, hogy megerősítse a „modern” Goethéről hirdetett nézetét: Goethe „nem adja a modernet”, ő modern volt „mindenestől”!

A *Nyugat* Goethe-írásainak zömét fentebb érintettük és említettük. De olvasható még egy Thomas Mann-tanulmány, a *Goethe és Tolsztoj* című a folyóiratban, azután az *Itáliai utazás* című könyvéről recenzió a Kozma Andor Faust-fordításáról szólóval egyetemben. Harsányi Zsolt mintha Kosztolányi fordításgondjainak körében maradt volna: „Ha fordítani semmi esetre nem szabad is, azért mindenesetre muszáj.” Szemmel láthatóan a fordítás általános kérdései foglalkoztatják, és szívesen beszélt paradoxonokban, mint aki Goethéről megfélekedezni látszik. „Az a furcsa, hogy ennél jobb egy fordítás, annál inkább érezni általa a belső tartalom és az eredeti nyelvű külső forma megzavarhatatlanul szent házasságát.” Ennek szellemében nem lelkesedik Kozma Andor Faust-fordításáért. Nemcsak azt írta, hogy „Kozma rettentő nehézségekkel szembenézve, de képtelen erővel ment neki a szinte lehetetlennek”. Tördőfésszámba megy, amikor azt mondja, hogy „fordítani nem is lehet másként, csak hatvanhetes alapon”. Ami, következtetjük ki, azt jelenti, hogy Kozma Andor „impozánsul tud magyarul”!

3.

A német kultúra XX. századi reprezentánsának, Thomas Mann-nak a jelenléte az 1920-as évek magyar szellemi életében a kapcsolatok fényes fejezete. A *Nyugat*ban már 1920 után úgy tisztelték, mint azt az „európai”, akiről tizenöt év múltán József Attila énekel majd. A Mann-recepció természetesen nem az 1920-as években kezdődött, s hiba lenne a Lukács György Mann-érdeklődésére és barátkozására, valamint a Hatvany Lajossal szövődött barátságra redukálni. Tény természetesen, hogy az 1920-as években is folyamatos a Thomas Mannra való figyelés. S az első nagyon is „odafigyelő” éppen Kosztolányi Dezső volt már 1920-ban a *Thomas Mann új könyve* című könyvismertetésében. A Kosztolányit tanulmányozóknak érdekes adalékokat tartalmaz ez a nem hosszú írás: a maga ideológiai életrajzához rokonítja a nagy németét, elmondva, hogy a világháború „akarata ellenére közel hozta a poli-

tikához”, könyve, az *Egy apolitikus szemlélődései* 1919-ből ennek a vihart támasztó dokumentuma, melyben – Kosztolányi szerint – „hitet tett a németiség szellemi világküldetése mellett”. S azután az első szépirodalmi munkája, a *Herr und Hund* (Úr és kutya), amelyet írója „idillnek” minősít. Ne feledjük, Goethe vihart kavaráó verse is *idill*, s benne a „lyra és a humor olvadékony anyaga remek vegyületet alkot”. Mann 1923-ban viszonzta az írói tisztelgést, amikor *A véres költőt* dicséri – mondanunk sem kell, beleérezően, és talán nem leereszkedő álnoksággal. 1922-ben Király György méltatja *A Buddenbrook-ház*at olyan módon, hogy jelzi, van benne olyan pont, amikor a „regény beletévedt a szimbolizmusba vagy a líra a nyers naturalizmusba”, s nyilván nem véletlenül a fordítót dicsérő szavak nyomán adja a regény találó jellemzését, kiemelve, hogy a regény zenés jelenetében a fordító „természetes könnyedséggel, minden erőltetés nélkül költi át az eredetit annak érzéki realizmusával és leheletszerű finomságaival”. Az 1922-es esztendő hozza meg Kosztolányi Dezső fordításában és nyilván az ő tollából származó bevezetővel *A varázshegy* egy részletét, azt, amely a regényhős első napjait beszéli el a szanatóriumban, tehát azt a részt, amit Mann a pesti felolvasóestjén mutatott be 1922. január 12-én. De akkor elhangzik az *Úr és kutya* című nagynovellának egy részlete is. A Mann-recepciónak nemcsak ezek a fordítások és magyarázatok az elemei, hanem a személyes találkozások történetei – többek között a Móricz Zsigmonddal történt 1922. januári találkozás is. A személyesség szintjére ekkor emelkedett a német kultúra magyar irodalmi kapcsolata – ekkor még kéziratból, illetve kefelevonatból ismerik meg Budapesten a nagy Mann-regényt, majd a *Goethe és Tolsztoj* című tanulmányt. Az egész 20-as évekbeli kapcsolatoknak azonban Gyergyai Albert 1922-es Mann-tanulmánya a fő ékessége. Erről írja Györi Judit a *Thomas Mann Magyarországon* című könyvében, hogy a „nagy író” szellemi portréját Gyergyai „páratlan finomsággal és beleéréssel formálta meg”, középpontba állítva a *Tonio Kröger*t. S tette ezt Gyergyai úgy, hogy fiktív levelet írt Lisawettának Kröger nevében. Ebben a hírnév „bús hadparancs”, és ő híres, annyira, hogy már a Nobel-díj is említést nyer. Ez a szép és szubjektív tanulmány ilyen sorokat tartalmaz: „művész vagyok és életem értéke életem szimbolizmusában rejlik; – azaz – megcsalt csáló sorsa”. Most éppen Pesten van, ahol benne Európát „ünneplik” a magyarok. Gyergyai szerint Thomas Mann központi élet- és írói kérdése, hogy „mi a művész”? Felel is rá Flaubert szavaival, mondván: „a természetben nincs helye, az élethez pedig nincs köze”. Házi istensége Fontane, akiről különben a *Nyugatban* 1920-ban tanulmány jelenik meg. Gustav von Aschenbachot emlegeti, a „vénuölő művész, aki örök feszültségben, pusztán az alkotó munkának él, s könyörtelenül eltaszít mindent, ami az élet tarkasága, a vágyak és az ösztönök felé fordítanak”. Kézenfekvő, hogy alteregóit keresi a magyar méltatója Thom Buddenbrookban, Lorenzóban, a kis Friedmannban és természetesen Aschenbachban. Sorra veszi a Mann-szövegeket, és neki is van

jelzője, amikor az *Úr és kutya* Kosztolányi már emlegette elbeszéléséről, erről a „kültelki pastoraléről” beszél. S aztán a *Halál Velencében!* Majd *A varázshegy!* Felhívja a figyelmet a Mann-művekben oly fontos melléktémákra, a dallamfejlesztésre, amikor a művész művészetét jellemzi. Egyéni és egyedi Thomas Mann-portré ez az apokrif Mann-levél, fényes pillanata a német kultúrával való találkozások történetének.

Sorolhatnánk a mennyiségi mutatókat ezzel az egy évtizeddel kapcsolatban is, érintve mind Lessinget, mind pedig Stefan Georgét, amikor úgy tűnhetne, hogy a színházi előadások jelentették a német kultúrát a magyar művelődésben. Kétségtelenül a magas kultúra jelen volt, ott volt a magyar szépművészek érdeklődésének körében. Ám hogy minőségi mutatókkal mit láttathatunk más irodalmakkal szembesülve, arra nem tudok egyértelmű feleletet adni. Ortutay Gyula 1939-ben Illyés Gyula *Magyarok* című könyvéről írta többek között a következőt is:

„A germánság démonikus hatása ellen egyszerű fegyvert talál: rámutat arra s minden lekicsinylés nélkül, hogy a magyar szellem alakulására a német hatás volt a legkisebb, s ha közvetített is hatásokat, a franciát és az angolt közvetítette.”

Ennél természetesen sokkal gazdagabb, részleteiben árnyaltabb a kép, amit a német kultúra magyar recepciója valóban mutat. A mi három szegmentumunk is talán dokumentálja ezt!

Elhangzott Budapesten a Friedrich Naumann Alapítvány szervezésében 1996. április 3-án és 4-én megrendezett Folyóirat-kultúra, ideológiák a XXI. század küszöbén című értekezleten.